

Losonci Miklós

RÓZSÁS JÁNOS EMELKEDÉSE*

I. rész

Poklokból föltámadás, ez az élete. Sors. Történelem. Példa. Mérték. Átélője, szenvedő alanya egy olyan korszaknak, mely nem angyali, nem emberi, hanem ördögi arculatával támadt rá. Fájdalmak, kínok között ebből a keserves szakadékból menekedett meg, s miután följegyezte a megpróbáltatások özönét, ezért és így ír. A *Keserű ifjúság* dokumentum. Elsődlegesen az, mert idézi a homo sapiens végveszélyét. Két világháború, GULAG Auschwitz, több száz helyi gyilkolás, legalább százmillió fölösleges halott, a nyomában kerekedő erkölcsi mocsár elveszejtheti magát az embert, aki állatnál, vadállatnál is mélyebbre süllyedt, ördögi létben vergődik, pusztít. Rózsás János, aki ebből a kárhozatból érkezett, azt érzékelteti, akadtak emberek is. Ő az iszony GULAG-bugyrában küzdött reményét soha föl nem adva a szabadulásért, könyve mindvégig az összkép teljességére törekszik, hangneme józan, visszafogott és tárgyilagos.

Pilinszky János öt évvel, Semprun három esztendővel idősebb Rózsás Jánosnál, aki 1926-ban született, s mindössze tizenhét éves volt, amikor elfogták, amikor elhurcolták. Szolzsenyicin 1918-ban, Lengyel József 1896-ban látta meg a napvilágot, a Rózsás Jánost megelőző korosztályhoz tartoztak. Tanúsítják, hogy a gyalázat Nyugaton, Keleten ugyanaz, megegyező fasizmus ez, mely Semprunt százhusz, Rózsás Jánost kilencven társával szorítja egy vagonba. Rózsás a legfiatalabb közöttük, szinte gyerek még.

Malaparte és Graham Greene a szolidaritás magaslatán ábrázolták e kataklizmát, de ők mégis kivülállók voltak. Írók ők a hivatás, a küldetés szintjén - Rózsás Jánost belülről rázta meg a tábori lét sivataga, a krónikás kötelességével vált művésszé nem az értékrendet, hanem a célt tekintve, szinte mellékesen. Ebben az állapotban és helyzetben az ő íróbajtársa Pilinszky és Semprun, még közelebről Szolzsenyicin, akivel egy ideig a GULAG-on voltak, ahol találkoztak, klasszikus orosz művekről beszélgettek. Külső nyomorúság, belső öröm, ez lett az osztályrésze. A kint, a napi sanyargatást ráparancsolták, lassan ez irányította az egyetlen lehetőségére, hogy belül éljen, s egy különös alakú felhő, gyomok között búvó virág, végre-végre hozzá súrlódó mosoly lett a boldogsága. Morzsákból épített magának mennyországot a gyeheña tornácán, jelleme tisztult, acélosodott, s amiről nem is tudott, a keservek megörökítésének tiszta szándéka révén kötelezően íróvá teremtődésének alapjává kristályosodott. Nemcsak jelképes, valóságosan is az, hogy Duszja nővér átnyújtott a maga adagjából egy szelet kenyeret, s az karácsonyává magasztosult.

Rózsás János minden gyötörtetésében is lelkileg egészséges marad. De fogoly, akit szögesdróttal, árammal, kutyákkal őriznek, de az „Apokrif”-et író Pilinszky megroggyan; nem csak a láger, a lét is kötözi. Kívül, belül rab. Mindez különböző állapotot tükröz, nem értéket. A tények fogalmaznak: GULAG, Majdanek azonos ördögi tákolmány, milliók, ártatlanok pusztulására ítélt, nincs különbség a bolsevizmus és a fasizmus között. Semprun-Pilinszky a náci téboly, Szolzsenyicin-Rózsás a sztálini önkény mocsaras éjszakáját tárja föl. Lengyel Józsefnél a láger szörnyűségének kínja azzal is fokozódik, hogy e tévútra dőlt eszmében ő, az egyik áldozat, hitt. Szolzsenyicin egy napba sűríti a rettenetet, Rózsás János krónikás pedantériával végigjárja a mélysége-

* Részletek egy hosszabb tanulmányból.

ket a szabadulásig, mely soha nem oldhatja föl teljesen a fogságot. Ő ragaszkodik az első személy lírai hűségéhez, Szolzsenyicin Iván Gyenyiszovicsa hiába önéletírás, harmadik személyben íródott. Mesteri Rózsás János hősies tárgyilagossága, hiszen a könyv második része elfakul, de ez nem a stílus fáradtsága, hanem a fásultság, mely úrrá lett a szenvedőkön. Kamasz volt, amikor rátörték egy dunántúli erdőben, ahol valaha Berzsenyi Dániel járt. Bűnöket aggattak a büntelenre. Belehalhatott volna. Százezer magyar belehalt. Ő nem! Ő él és hírt adott minden áldozatról. „Pokokra kell annak menni, /Aki dudás akar lenni” - írta József Attila.

Rózsás János nem akart dudás lenni, de poklra kellett mennie. Átélt a poklot, melyet ki se bír, ha előre tudja, mi vár rá. Így történt, hogy annyi kínlódás, hánykolódás után Lermontovval a szívében érkezett haza. Fölemelkedett, föltámadt a kín fekete tűzében.

Borzalomban született szépség

A Keserű ifjúság-nak ez a fő írói értéke. Száraz, kopogós a stílusa, Szolzsenyicin mégis azért becsülte elsősorban, mert szíve mélyén jól nevelt, és mindig mindenre az a rezonanciája, hogy „bocsánatkérőleg mosolyog”. Duszja nővér ápolta, etette a kórházban, és a végelgyengülő föléledt. Duszja nővér, lélekben Tolsztoj Maszlovájának utóda, igaz ember volt mindvégig, s bár Rózsás János kilenc esztendő t raboskodott, Duszja nővérért szerette meg Oroszországot. Felejthetetlenül idézi alakját, mert felejthetetlen volt. Duszja nővér Albert Schweitzer, Gandhi, Teréz anya szívjóságát hordozta, s hogy nem maradt századunk névtelen géniusza, azt Rózsás János könyvének köszönhetjük, varázslatát, hogy köztörvényes elítéltként kicsit mindenki édesanyja, szerelme, reménye lett a kétségbeesésben. Kordában tartotta az egész társaságot, fáradhatatlanul járta a kórtermeket, minden aszpirinhoz egy mosolyt, biztatást csatolt, százszorozva a gyógyszer hatását. Így emlékezik róla, méltóan, Rózsás János: *„Az én drága jó, második édesanyám¹. ... Úgy hasonlítottak egymásra, szinte csodálatos... Azzal vigasztaltam magam, ha az idők során el is felejtem édesanyám igazi arcát, felidézem magamban Duszja képét, s rajta keresztül az édesanyámat is láthatom. Lénye tíz, száz kórházként hatott, hisz törekeny alakja erős intézményként működött, maga a jóság testesült Benne.”*

Rózsást leventeként fogták el. Valahol Csömend környékén. E fejezet palettája tele szürkével, feketével, fehérrel, pókkal és pincebogárral; mindvégig a sivár valóság koreografálja színvilágát. Ezer gonoszság között mindig akadt valami csekélység a jóból; Rózsás János erre figyelt, ennek jegyében élt. Mások gondját is érzékeli: „kityergett a torkuk a cigarettáért”, ritka szó kincsére bukkannak vagy éppen alkot. Másutt a „vergölgödni” alakot használja, a teherautót „a borzalmak örült járgányának” nevezi. Még tizenennyolc éves, még alig férfi, s már író, pedig ilyen szándék soha nem lendítette, csak rossz sorsa, melybe belecsöppent a niklai erdőszélen. Minden fáj, az, hogy összelődözött pléhkrisztus tárja elé a kivetkőzött embert és a tetű, mely kilenc évig fokozza a rab-ság nyomorát. Ellenpontoz. Megörökít egy bakancsába vizező szerb férfit és „a borzó hó” csillogását. Imádkozik. Fő gyógyszere. Más időben, más környezetben ő is a sempruni „nagy utazás” egyik alanya a közép-kelet-európai nemzetközi társaságban. Szünetese poklának stációi: Marcali, Nikla, Paks, Dunaföldvár, Mőzs - és a főszó, melyet a történelem szüntelenül rájuk kiált: davaj! Lírai dokumentumregénye merő dráma, szüntelen küzdelem a fölemelkedésért a tragédiában. Akadt ragyás képű szadista törzsörmester, de előfordult, hogy egy orosz katona kenyeret dobott nekik a „ponyvával bélelt platóról”. Bátaszék, Baja az újabb állomás, amerre vonzóldott a „fogylok sóhajtozó-jajgató menete”. Poklok. Az úton megőrül „János bácsi, egy öreg bajai korcs-

máros", s hirtelen nyugalmat kelt egy szőke orosz kapitány éneke és később a „medve formájú nagyon jóindulatú szakács”. Jó és rossz teljes palettája tárulkozik föl: közömbös lengyel tolmács, barátságos hadnagy, „fakószőke” ítélőbíró: Pilátus. Közben Gulyás bácsi haldoklik, de „a halottak is enyhítettek a szőkösségen”. Szörnyű halálmenet ez, nem kímél németet, magyart, orosz, román, miközben Rózsás fantasztikus képzettársításokkal vigasztalódik: *„Egyszer csak valami vadállat hörgéséhez hasonló mély hangot hallottam. Mint amikor az őskeresztényeket az arénában az oroszlánok elé hajszolták. Az orosz mozdony sípolása volt ez, mely a szomszédos, széles vágányú sínen közeledett.”* Író írta e képet, a látomásos látványt érzéki bőséggel, Szolzsenyicin, Semprun, Pilinszky méltó társa: Rózsás János.

Gonoszság gonoszságot követ, komizság komizságot, ő mégis Radnóti „Hetedik eclogá”-jának szellemében az „otthoni tájra” összpontosít: *„Összebújtunk, és az álmok szárnyán hazarepültünk. Jólaktunk sült hússal, rétessel és talán még bort is ittunk rá!”* Azt érezte, hogy az élet elhatározás kérdése, s aki nem adja föl, túlélheti a poklot, ezért kiáltott föl magában többször is: „Nem, nem, azért sem fogok megdöglenni!” E szigorú elhatározásnak is köszönheti, hogy megmaradt. Ő és az élet, ő és a történelem együtt írta regényét. Így jutott el a bölcsesség magaslatáig, miközben egy „piros képű matróz” rugdosta, rugdoshatta: *„Nekem már olyan mindegy volt, hogy szinte nem is volt az enyém hitvány testem, csak a lélek öntudata pislákol még bennem.”* Külön sebet jelentett, hogy összekülönbözött barátjával, Kádár Imrével. Külön örömet, hogy Herzonban magyar zászlót látott, hazatérő magyar hadifoglyokkal.

Angyal is érkezett hozzá. A nővér betakarta, és halkán megkérdezte: „Jól vagy? Van valamire szükséged?” Ő is azt hirdeti csöndben, Rózsás János, amit Luttenberger Irma mondott a „Vasárnapi Ujság”-ban: „az orosz ember jó, az egyszerű orosz ember”. Mindez ötvöződött valami érthetetlen ragaszkodással, mert úgy igazi, hogy Kátya, akit gyötört az önkény, élt-halt Oroszországért. Ezt a túlzást, mely a szláv magatartás lényege, Rózsás János nem értette, nem érthette meg. Az éj vigasztaló álmai is enyhítették vergődését, még szerelem is támadt benne. Kátyától búcsúzott: *„Egy darab kenyérral tért vissza, a kezembe nyomta útravalóul. Könnyű ült a szemében, amikor megölelt, megcsókolt. Hálásan csókoltam meg a kezét, a meleg, száraz kis kezét, és egy szót sem tudtam szólani. A sírás szorongatta a torkomat.”* Poklok pokla volt, amikor Repin „Kürszki körmenete” ismétlődött a borzalom szürreális fokozásával: *„Káromkodó tisztek tartották vissza az utánunk nyomuló feleségeket, édesanyákat, mezítlábas gyermekeket.*

Ahogy lopva visszapillantottam, arcra borult asszonyokat láttam zokogni az út porában, a láger mellett, ahogy a lábunk nyomát csókolgatták. Mások a két karjukat tárták az ég felé, s kibontott hajjal zokogták fájdalmukat a világba, mint a halottak koporsója mellett szokás Oroszországban. Szörnyű, szörnyű érzés volt.”

Ime egy életkép a lágerből. Természetesnek tűnik, de iszonyatot kelt: *„Éjszakáról éjszakára lészántalpakra szerelt nagy ládában fuvarozta ki egy sovány gebe a halottakat a láger területéről, a morg-nak nevezett kórházbarakk alatti halottasveremből. ...A farkasok rászoktak a temetkezési helyre. Kikaparták és szétmarcangolták a frissen kivitt hullákat.”* Szinte természettudományos pontosságú a következő meghatározás is: *„Éhség? Az már nem éhség volt, az állapotra emberi szó nincsen. Az lebegés volt a lét és nemlét között.”*

Fogytak a tartalékok. Írva minden szebb, mint a valóságban. Ő is felsóhajt: *„Nem ember voltam már, hanem élő halott.”* Roncsolódott az idegzet: *„Ködös víziók, kusza gondolatfoszlányok, égő sóhajok, könnyörgő fohászok az Ég felé. És a megsemmisülés állati félelme...”* Madách Imre Évájával kiált föl: *„Úgy szeretnék még élni, ha szenvedek is, de mégis élni, élni!”*

Mint mindenütt, itt is akad jó, rossz, esendő, barbár, finom, kegyetlen ember; Rózsás János íróként is rájuk talál. Akár Dosztojevszkijnél - Rogozsin, Filipovna Naszταςzja, Grusenyka, Grisa, Karamazov Iván - Rózsás János névadásai is jellemet jelölnek: Borisz Busujev, Bazil Fityiszlamov krími tanár, Ruga Feri, Agu. Garmadával gyűlt tudatában megannyi titok, rejtély, különös történet: egy volt NKVD-őrnagy, akit azért ítéltek el, mert a magyar hadifoglyok ételét dézsmálta; Alajosa sorsa, egykori Dosztojevszkij-regényhős, akinek történetét az élet módosítva folytatja a Goncsarov brigádban, akinek névrokona a XIX. században ismert orosz író volt. Egyáltalán, hogy jegyezte meg Rózsás János ezt a rengeteg nevet? Megjegyezte. Hazaérkezve azonnal leírta, a történetek meg özönöltek. Kiváló a memóriája, rendkívüli, és még külön is erre összpontosított. Még szerencse, hogy amikor moszkvai parancsra nálunk betiltották Szolzsenyicin könyveit, nem is sejtették, hogy Rózsás is hasonló erejű GULAG-dokumentumot őriz magában és írja, írja. Megrendítő Rózsás János dokumentumregénye, mert az átélt szenvedésében milliók kegyetlen sorsát tárja fel tanulságul mindannyiunknak, utódainknak. Maga a név (Rózsás) a rózsaszín aurájának operettes felhőtlenységét árasztja, de a sötét sors elorozta tőle ifjúságát. Iklódbördőcei parasztbáccsival beszélgetett a tajgán és Zsukov festőművésszel, aki névrokonsága révén sokat mesélt Zsukov marsallról. Rátalál Kerekesre, aki színorosz, de egy 1848-as magyar emigráns leszármazottja. Egy szót sem tudott magyarul. A pokolban mégis találkozott a világ. Jelene, múltja.

Aláger karaktere, hogy a kín rendre újabb kínokat teremt. Ott vergődött Hajgató László batatonfüredi korcsmáros, Széli János apátfalvai hajóács, de Rózsás János testvérének érez két fiatal nyírfát is: *„Megakadt a szemem a túlsó domboldalon, az erdőszélen két karcsú fehér törzsű nyírfán, amint ott egymás mellett árválkodtak a sötétzöld fenyőfák közé szorulva. Hogyan is kerülhettek oda, magányosan, társtalanul? Szinte lelki rokonságot éreztem velük én, az idegenbe szakadt, társtalan, hontalan magyar.”*

Ekibasztuzba, ahol immár rabságának második esztendejét töltötte, augusztus elején egy szállítmánnyal megérkezett Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin is. *„Nagyon szeretem a magyarokat”* ez volt az első szava, mire Rózsás Lermontovot és Tolsztoj Leót nevezte meg kedvelt olvasmányainak. Szolzsenyicin az ósláv nyelv „érdekes fordulatait” magyarázta, orosz és ukrán írók műveit ajánlotta. Rózsás mindent megtett, hogy átkerüljön a brigádba, melynek Szolzsenyicin volt a vezetője. Ha ez nem is sikerült, ő adta Rózsásnak olvasásra Csehov elbeszéléskötetét. De Szolzsenyicin súlyosan megbetegedett, kórházba került. „Hasdaganattal operálták és nagyon le volt gyengülve.” Felépülése után a „vasöntödében állt munkába”. Erős maradt a szolidaritás, munkatársai „megkímélték a túlzott erőfeszítéstől”. Szolzsenyicin Vladimir Dalj nagy, fekete táblás „értelmező szótárát böngészte”, s az érdekelte, hogy Rózsásnak mi jelenti az orosz irodalmat. Olvasott volna Tolsztojt, Dosztojevszkijt, de ők hiányoztak a láger könyvtárából, minden bizonynyal nem véletlenül. Így maradt számára a másik ajándék, hogy esténként rendszeresen látogatta „Szolzsenyicin baráti körét”. Sokszor beszélt vele, kapott tőle könyvet, újságokat. Sokszor ült a fal melletti padon, s bár zárkózott maradt, nem szólt életéről; „lebilincselő előadásban” beszélt Novgorodról, Szergej Jeszenyinről. *„Több versét leírta emlékezetből a számomra és el is szavalta. Jeszenyinen kívül Alekszandr Blok volt az, akit nagy elismeréssel méltatott, és szintén emlékezetből szavalta a verseit.”* Amikor Szolzsenyicin szabadult, búcsúzott Rózsás Jánostól. Ahogy írja: *„Barátságunk emlékére nekem ajándékozta az alig 3-4 kötetes kis könyvtárából Gribojedov Az ész bajjal jár című drámájának kötetét.”*

(Befejezése a következő számban. - A szerk.)